ePublishing

Byzantina Symmeikta

Vol 24, No 1 (2014)

BYZANTINA SYMMEIKTA 24

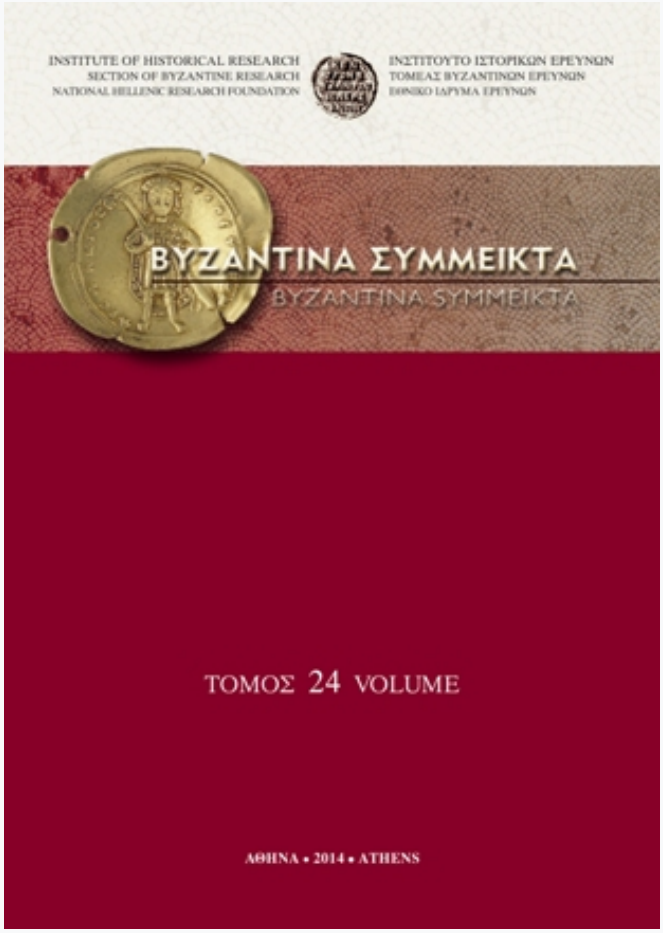

"τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλῳ μετατρέποντος..." Μία πρόταση ερμηνείας της ψηφιδωτής επιγραφής των κτιστών από τον ναό του Αγίου Δημητρίου

Ανδρέας Ε. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ

doi: 10.12681/byzsym.1123

Copyright © 2014, Ανδρέας Ε. ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

To cite this article:

ΓΚΟΥΤΖΙΟΥΚΩΣΤΑΣ Α. Ε. (2014). "τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλῳ μετατρέποντος..." Μία πρόταση ερμηνείας της ψηφιδωτής επιγραφής των κτιστών από τον ναό του Αγίου Δημητρίου. *Byzantina Symmeikta*, *24*(1), 11–28. https://doi.org/10.12681/byzsym.1123

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 20/04/2024 07:50:06

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ
BYZANTINA SYMMEIKTA

Ανδρεας Ε. Γκουτζιουκωστας

...*ΤΟΥ ΒΑΡΒΑΡΟΝ ΚΛΥΔΩΝΑ ΒΑΡΒΑΡΩΝ ΣΤΟΛΩ ΜΕΤΑΤΡΕΠΟΝΤΟΣ*...

Μια Προταση Ερμηνειας της Ψηφιδωτης Επιγραφης των «Κτιστων» Απο τον Ναο του Αγιου Δημητριου

ΑΘΗΝΑ • 2014 • ATHENS

Ανδρεας Ε. Γκουτζιουκωστας

...*ΤΟΥ ΒΑΡΒΑΡΟΝ ΚΛΥΔΩΝΑ ΒΑΡΒΑΡΩΝ ΣΤΟΛΩ ΜΕΤΑΤΡΕΠΟΝΤΟΣ*... Μια Προταση Ερμηνειας της Ψηφιδωτης Επιγραφης των «Κτιστων» Απο τον Ναο του Αγιου Δημητριου*

Μία εκ των επιγραφών του ναού του Αγίου Δημητρίου που έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον πολλών παλαιότερων και νεότερων μελετητών είναι εκείνη που συνοδεύει τον ψηφιδωτό πίνακα με τους «κτίστες» του ναού στον νότιο πεσσό του Ιερού Βήματος. Η επιγραφή είναι γραμμένη σε ιαμβικό τρίμετρο και μεταγράφεται ως εξής:

+ ΚΤΙCΤΑS ΘΕΩΡΕIC ΤΟΥ ΠΑΝΕΝΔΟΞΟΥ ΔΟΜΟΥ/ΕΚΕΙΘΕΝ ΕΝΘΕΝ ΜΑΡΤΥΡΟC ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ//ΤΟΥ ΒΑΡΒΑΡΟΝ ΚΛΥΔΩΝΑ ΒΑΡΒΑΡΩΝ ΣΤΟΛΩι/ΜΕΤΑΤΡΕΠΟΝΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΟΛΙΝ ΛΥΤΡΟΥΜΕΝΟΥ +

+ *Κτίστας θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου/ἐκεῖθεν ἔνθεν μάρτυρος Δημητρίου //τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλῳ/μετατρέποντος κ(αὶ) πόλιν λυτρουμένου*+[1].

---

*Η παρούσα μελέτη αποτελεί ανεπτυγμένη μορφή της ανακοίνωσης που παρουσιάστηκε στο ΛΔ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας (Θεσσαλονίκη, 31 Μαΐου-2 Ιουνίου 2013). Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον αγαπητό καθηγητή κύριο Ιωάννη Βάσση και στους ανώνυμους κριτές για τις πολύτιμες επισημάνσεις τους.

1. Γ. Βελενης, Σχόλια σε δύο ψηφιδωτές επιγραφές του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, *ΔΧΑΕ* ΚΔ΄ (2003), 37-44, κυρίως 37. Η μεταγραφή του Γ. Βελένη είναι πλέον αποδεκτή από τους περισσότερους ερευνητές. Βλ. Α. Rhoby, *Byzantinische Epigramme auf Fresken und Mosaiken, Byzantinische Epigramme in inschriftlicher Überlieferung*, τ. 1 [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, Band 374 / Veröffentlichungen zur Byzanzforschung XV], Wien 2009, 385-387, κυρίως 386, με τις παλαιότερες εκδόσεις και βιβλιογραφία. Βλ. επίσης D. Feissel, *Chroniques d'épigraphie byzantine 1987-2004* [Collège de France – CNRS. Centre de recherche d'histoire et civilization de Byzance, Monographies 20], Paris 2006, 298 (no. 90).– Αρ. Mentzos, *Τα ψηφιδωτά της ανοικοδόμησης του ναού του Αγίου Δημητρίου στον 7ο αιώνα μ.Χ.* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 54], Θεσσαλονίκη 2010, 35.– Β. Fourlas, Κτίστας θεωρεῖς. Wer ist der zivile

Παλαιότεροι και νεότεροι ερευνητές, μέχρι και πριν από μία περίπου δεκαετία, εκλάμβαναν τη λέξη «στόλω» της επιγραφής ως γενική «στόλω(ν)». Η συμπλήρωση αυτή οφείλεται στην αρχική, αυθαίρετη προσθήκη του Π. Ν. Παπαγεωργίου (1908)[2], η οποία, παρά τη μετέπειτα διαπίστωση ότι το τελικό Ν έλειπε από την επιγραφή[3], έγινε αποδεκτή, και το Ν εμφανιζόταν εντός ή εκτός παρενθέσεως στις μεταγραφές του επιγράμματος, διότι αποσαφήνιζε, όπως φαίνεται, κατά τους μελετητές, το δυσνόητο χωρίς αυτή τη συμπλήρωση νόημα του κειμένου[4]. Στην επιγραφή δηλώνεται με βάση τη συγκεκριμένη προσθήκη ότι ο άγιος Δημήτριος απέτρεψε την άγρια θύελλα[5] ή το βάρβαρο πλήθος[6] των βαρβαρικών στόλων (*βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλων*)[7], καθώς η λέξη «στόλω(ν)» θεωρείται ότι λειτουργεί ως γενική του περιεχομένου ή του δημιουργού στο ουσιαστικό

Würdenträger auf dem Stiftermosaik in der Demetrios-Kirche in Thessaloniki?, *Βυζ Σύμμ* 20 (2010), 195-244, κυρίως 195-196 και σημ. 145 (σ. 230-231).– Χ. Μπακιρτζης, Άγιος Δημήτριος, στο: Ε. Κουρκουτιδου-Νικολαϊδου – Χ. Μαυροπουλου-Τσιουμη – Χ. Μπακιρτζης, *Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης: 4ος-14ος αι.*, Θεσσαλονίκη 2012, 168.

2. Π. Ν. Παπαγεωργιου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου, *BZ* 17 (1908), 321-381, κυρίως 380, ο οποίος διάβαζε και την αρχική λέξη ως ΚΩΣΤΑΣ αντί ΚΤΙΣΤΑΣ. Βλ. και O. Tafrali, Sur les réparations faites au VIIe siècle à l'église de Saint Démétrius de Salonique, *Revue Archéologique* 4, ser. 14 (1909), 380-386, που διορθώνει την πρώτη λέξη αλλά επαναλαμβάνει το ΣΤΟΛΩΝ. Βλ. επίσης O. Dalton, *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford 1911 (ανατύπ. London 1961), 381 σημ. 2, όπου μεταγράφεται ΣΤΟΛΩ. Πβλ. Μπακιρτζης, Άγιος Δημήτριος, 179 σημ. 67.

3. Βλ. για παράδειγμα Κ. Ε. Ζησιου, Ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν ἐν Μακεδονίᾳ χριστιανικῶν μνημείων, *ΠΑΕ* 1913 (1914), 119-251, κυρίως 135 αρ. 16.

4. Βλ. για παράδειγμα Ch. Diehl – H. Saladin, *Les monuments chretiens de Salonique*, τ. 1 [Monuments de l'art byzantin 4], Paris 1918, σ. 107-110.– Α. Ξυγγοπουλος, *Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1946, 35 σημ. 1.

5. Βλ. για παράδειγμα Diehl – Saladin, *Les monuments*, 107 («...orage des flottes barbares...»).– J.-M. Spieser, Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. I. Les inscriptions de Thessalonique, *TM* 5 (1973), 155-156, αρ. 7 (...orage barbare des flottes barbares...»).

6. Βλ. για παράδειγμα Ξυγγοπουλος, *Βασιλική*, 35.– Χ. Μπακιρτζης, *Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1986, 56.

7. Βλ. και τις πιο ελεύθερες μεταφράσεις των R. F. Hoddinott, *Early churches in Macedonia and southern Serbia: a study of the origins and the initial development of East Christian art*, London – New York 1963, 150: «barbarians' terrible naval might» και E. Ivison, Urban Renewal and Imperial Revival 730-1025, *BF* 26 (2000), 1-46, κυρίως 23 («...the barbarian forces...»).

«κλύδωνα». Επομένως το επίγραμμα συνδεόταν κατά τους ερευνητές με τη ναυτική επιχείρηση των Αβαροσλάβων εναντίον της Θεσσαλονίκης το 614, που περιγράφεται στο β΄ βιβλίο των *Θαυμάτων* («*Περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν πλοίων τῶν Δρογουβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεγεζιτῶν καὶ τῶν λοιπῶν*»)[8], και τη λύτρωση της πόλης χάρη στην επέμβαση του Αγίου Δημητρίου, ενώ κατά τον Χ. Μπακιρτζή, που υιοθετεί τη σημασία των «στρατευμάτων» για τη λέξη «στόλων», εννοείται η προστασία του Αγίου Δημητρίου έναντι όλων των πολιορκιών που υπέστη η πόλη πριν από την πυρκαγιά και την καταστροφή του ναού περί το 620[9].

Το 2003 ο Γ. Βελένης δημοσίευσε μία σύντομη μελέτη για δύο ψηφιδωτές επιγραφές από τον ναό του Αγίου Δημητρίου, η μία εκ των οποίων αυτή που εξετάζουμε, και πρότεινε ότι θα πρέπει να διαβάσουμε «στόλῳ» αντί στόλω(ν), καθώς δίπλα στο Ω διέκρινε ένα προσγεγραμμένο ιώτα (ι) δίκην εκθέτη. Η ανάγνωση αυτή οδήγησε σε διαφορετική συντακτική ανάλυση του επιγράμματος και κατά συνέπεια στην τροποποίηση της μετάφρασης και του νοήματος της επιγραφής. Με βάση και τη σημασία της μετοχής «(μετα) τρέποντος» από το ρήμα «(μετα)τρέπω», που είναι δίπτωτο και συντάσσεται με αιτιατική και δοτική και έχει τη σημασία του «στρέφω κάποιον εναντίον άλλου» ή του «μετατρέπω κάτι σε άλλο» κατά τον Γ. Βελένη, η μετάφραση της επιγραφής έχει ως εξής: «Τους ανακαινιστές βλέπεις του πανένδοξου ναού από το ένα και το άλλο μέρος του μάρτυρα Δημητρίου, που την άγρια θύελλα έστρεψε ενάντια στον στόλο των βαρβάρων και λύτρωσε την πόλη». Επομένως η επιγραφή συνδέεται κατά τον Γ. Βελένη σαφώς με τη ναυτική επιχείρηση των σλαβικών φύλων εναντίον της Θεσσαλονίκης που περιγράφεται στο β΄ βιβλίο των *Θαυμάτων* του Αγίου Δημητρίου. Η χρήση ενεστώτα δεν αντίκειται κατά τον ερευνητή σε μία τέτοια ερμηνεία, καθώς ο συντάκτης του επιγράμματος ζωντανεύει το κείμενο χρησιμοποιώντας μετοχές σε ιστορικό ενεστώτα[10].

8. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, v. I: *Le texte*, Paris 1979, 179-194 (εδώ 175-179), v. II: *Commentaire*, Paris 1981, 85-94.

9. Χ. Μπακιρτζης, «...Βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλων...», *Βυζαντινά* 13.2 (1985) [*Δώρημα στον Ιωάννη Καραγιαννόπουλο*], 1055-1058. Για την πυρκαγιά βλ. P. Lemerle, *Miracles* II 108-110.– J.-M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne* [BEFAR 254], Paris 1984, 166-167 και 197 κεξ). Βλ. και παρακάτω σημ. 61.

10. Βελενης, Επιγραφές 38.

Η μεταγραφή και η μετάφραση του Γ. Βελένη έγινε αποδεκτή από πολλούς ερευνητές, όπως ο D. Feissel, ο W. Hörandner, η Anneliese Paul και ο A. Rhoby, με μία μικρή διαφοροποίηση των τριών τελευταίων όσον αφορά την κατά λέξη απόδοση της φράσης «βάρβαρον κλύδωνα» ως «barbarische Welle» αντί για «άγρια θύελλα»[11]. Ο A. Rhoby, θεωρεί πως δεν είναι βέβαιο ότι διακρίνεται προσγεγραμμένο (ι) στην επιγραφή και παρατηρεί ότι δεν απαντά σε άλλες επιγραφές τέτοιου είδους γράμμα, προκειμένου να δηλωθεί η δοτική, ενώ, όταν υπάρχει (ι), τότε γράφεται με κεφαλαίο[12]. Αποδέχεται όμως τη χρήση δοτικής και την ερμηνεία του Γ. Βελένη.

Τελευταία την επιγραφή σχολίασαν ο Αρ. Μέντζος σε ειδική μονογραφία για τα ψηφιδωτά του ναού του Αγίου Δημητρίου (2010)[13] και ο Χ. Μπακιρτζής στο συλλογικό έργο για τα ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης που κυκλοφόρησε το 2012[14].

Ο Αρ. Μέντζος υιοθετεί πλέον[15] την ανάγνωση «στόλῳ», αλλά ερμηνεύει με εντελώς διαφορετικό τρόπο την επιγραφή. Κατ' αρχάς σωστά παρατηρεί ότι η σύνταξη του ρήματος μετατρέπω με αιτιατική και δοτική και με τη σημασία του στρέφω κάτι εναντίον κάποιου που προτείνεται από τον Γ. Βελένη δεν απαντά στα λεξικά, όπως άλλωστε έχουν επισημάνει οι W. Hörandner[16] και A. Rhoby[17]. Η σημασία του ρήματος ως μεταβατικού

---

11. Βλ. σημ. 1. Βλ. και W. Hörandner, Zur Textkritik inschriftlich überlieferter Epigramme, στο: *Die kulturhistorische Bedeutung byzantinischer Epigramme. Akten des internationalen Workshop (Wien, 1.–2. Dezember 2006)*, έκδ. W. Hörandner – A. Rhoby [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 371. Band / Veröffentlichungen zur Byzanzforschung XIV], Wien 2008, 29-35, κυρίως 30. Βλ. στον ίδιο τόμο και A. Paul, Beobachtungen zu Ἐκφράσεις in Epigrammen auf Objekten. Lassen wir Epigramme sprechen, 61-73, κυρίως 62.

12. Rhoby, *Epigramme*, 387 σημ. 45.

13. Mentzos, *Ψηφιδωτά*, 35-37.

14. Μπακιρτζης, Άγιος Δημήτριος, 168.

15. Πβλ. Αρ. Μεντζος, Ο ναός του Αγίου Δημητρίου προ και μετά την πυρκαγιά του 7ου αιώνα, στο: *ΛΓ΄ Δημήτρια, Πρακτικά ΙΒ΄ Διεθνούς Συμποσίου: Χριστιανική Θεσσαλονίκη. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου, προσκύνημα Ανατολής και Δύσεως, Ιερά μονή Βλατάδων, 1-3 Οκτωβρίου 1998*, Θεσσαλονίκη 2001, 217-245, κυρίως 239.

16. Hörandner, Zur Textkritik, 30, ο οποίος επισημαίνει και ένα παράλληλο ως προς τη σύνταξη του «μετατρέπω» παράδειγμα, με αιτιατική και δοτική που ισοδυναμεί με εμπρόθετο προσδιορισμό, από τον Αρισταίνετο Ι 15.13: *τῆς τε μάχης ὑπανεχώρει, μετατρέπων τὰ νῶτα παιδαρίῳ τοξότῃ.*

17. Rhoby, *Epigramme*, 387.

είναι ανατρέπω, τρέπω προς τα πίσω ή μακριά, απωθώ και αλλάζω[18] και επομένως το αντικείμενό του είναι η φράση «βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων», δηλαδή οι επιδρομείς εναντίον της Θεσσαλονίκης, μιά και η μεταφορική σημασία της λέξης «κλύδων» σύμφωνα με τα λεξικά είναι πλημμυρίδα, ακολουθία, επί κακών[19], όπως επισημαίνει ο Αρ. Μέντζος. Όσον αφορά τη δοτική «στόλῳ», την οποία θεωρεί συντακτικά ως μία δοτική του μέσου ή του οργάνου[20] που εξαρτάται από τη μετοχή «μετατρέποντος», πιστεύει ότι χρησιμοποιείται με την αρχαιότερη και κύρια σημασία της λέξης, δηλαδή της προπαρασκευής για πόλεμο ή της εκστρατείας[21]. Συνεπώς κατά τον Αρ. Μέντζο η επιγραφή, λαμβάνοντας υπόψη και τη χρήση ενεστώτα αναφορικά με τις ενέργειες του αγίου (*μετατρέποντος καὶ λυτρουμένου*) μαρτυρεί τον διαρκή και μόνιμο χαρακτήρα της σωστικής παρέμβασης του Αγίου Δημητρίου (*λυτρουμένου*), διότι κάθε φορά απωθεί/αποκρούει (*μετατρέποντος*) ως αυτουργός της αμυντικής προπαρασκευής (*στόλῳ*) τη βίαιη θύελλα των βαρβαρικών επιδρομών (*βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων*). Άρα και η επιγραφή θα πρέπει να αποσυνδεθεί από μία συγκεκριμένη επιχείρηση εναντίον της Θεσσαλονίκης, αλλά να εννοηθεί ότι γίνεται αναφορά συνολικά στις κατά καιρούς επιθέσεις των Αβαροσλάβων όχι μόνο πριν από το 620, όπως θεωρεί ο Χ. Μπακιρτζής[22], αλλά και μετά μέχρι το 676-678, οπότε έλαβε χώρα η τελευταία επίθεση εναντίον της πόλης σύμφωνα με τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, καθώς άλλωστε ο ψηφιδωτός πίνακας πάνω από την επιγραφή χρονολογείται κατά τον Αρ. Μέντζο στα τέλη του 7ου αιώνα[23].

18. Βλ. *LSJ*[9] 1117, λ. μετατρέπω.

19. *LSJ*[9] 962, λ. κλύδων.

20. Πβλ. και Rhoby, *Epigramme*, 387 σημ. 49, ο οποίος παραθέτει και μία πρόταση της Carolina Cupane σύμφωνα με την οποία η δοτική «στόλῳ» μπορεί να εννοηθεί ως δοτική του οργάνου από το «κλύδων» και επομένως το πραγματικό νόημα της επιγραφής να είναι ότι ο Άγιος Δημήτριος απώθησε την άγρια θύελλα που προκλήθηκε από τον στόλο των βαρβάρων. Κατά τη γνώμη μας αυτή η συντακτική ανάλυση δεν είναι ορθή.

21. Πβλ. Μπακιρτζης, Βάρβαρον κλύδωνα, 1057-1058.

22. Μεντζος, *Ψηφιδωτά*, 35-37.

23. Μεντζος, *Ψηφιδωτά*, 39-43, όπου παραθέτει και τις διαφορετικές απόψεις των μελετητών για τη χρονολόγηση του ψηφιδωτού από τη δεύτερη δεκαετία έως τα τέλη του 7ου αιώνα, και 45-78, όπου μετά και από εκτενή ανάλυση σχετικά με την ταύτιση των προσώπων του ψηφιδωτού καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρέπει να χρονολογηθεί στα τέλη του 7ου αιώνα. Βλ. και παρακάτω σημ. 61. Αντίθετα για τη χρονολόγηση του ψηφιδωτού περί τα μέσα του 7ου αιώνα, μεταξύ των ετών 641-654, με βάση τα

Ο Χ. Μπακιρτζής, αποδεχόμενος και αυτός πλέον τη μεταγραφή «στόλῳ», μετά τον πρόσφατο καθαρισμό και την αποτύπωση της επιγραφής, όπως σημειώνει, ακολουθεί τη συντακτική ανάλυση που διατύπωσε ο Αρ. Μέντζος αναθεωρώντας την παλαιότερη ερμηνεία του με βάση τη γενική «στόλων». Ο ερευνητής εμμένει ωστόσο στην άποψή του ότι γίνεται αναφορά στις εν γένει επιδρομές των Αβάρων και των Σλάβων στα τέλη του 6ου και τις αρχές του 7ου αιώνα, αυτή τη φορά με βάση την ερμηνεία της φράσης «βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων», και υποστηρίζει ότι η λέξη «στόλος» έχει τη σημασία του στρατού, αυτή τη φορά όχι των «βαρβάρων», γενική την οποία εξαρτά από τον «κλύδωνα», όπως και ο Αρ. Μέντζος, αλλά του Αγίου Δημητρίου. Έτσι θεωρεί πως πρέπει να μεταφράσουμε την επιγραφή με τον ακόλουθο τρόπο: «Βλέπεις τους ιδρυτές του πανενδόξου ναού από το ένα και το άλλο μέρος του μάρτυρος Δημητρίου, ο οποίος με τον στρατό του έτρεψε πίσω τον βάρβαρο κλύδωνα των βαρβάρων και λύτρωσε την πόλη». Ο Χ. Μπακιρτζής πιστεύει ότι η δοτική «στόλῳ» χρησιμοποιήθηκε αντί της περίπου συνώνυμης λέξης «στρατῷ» για μετρικούς λόγους και ότι υπονοείται «ὁ τοῦ ἀθλοφόρου στρατὸς»[24] που απαντά και ως «ὁ ἀόρατος στρατὸς»[25] στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* και αποτελείται κατά τον ερευνητή και από άλλους στρατιωτικούς αγίους[26] που απεικονίζονται στα ψηφιδωτά της βασιλικής[27]. Ωστόσο στην πρώτη περίπτωση («*ὁ τοῦ ἀθλοφόρου στρατὸς*») πρόκειται για τους Θεσσαλονικείς που είχαν

χαρακτηριστικά των μορφών που απεικονίζονται βλ. προσφάτως Fourlas, Κτίστας θεωρεῖς, 230-233 (και σημ. 143 με βιβλιογραφία).

24. Lemerle, *Miracles*, I 108 (126.26-32): *Καὶ δὴ μέχρι πολλοῦ τῆς ἡμέρας συρρηγνυμένων ἀμφοτέρων ἀλλήλοις, καὶ τὰς διώξεις καὶ τὰς ὑφέσεις ἐπικινδυνότερον ὁ τοῦ ἀθλοφόρου στρατὸς ποιησάμενος, διὰ τὸ παντὸς τοῦ τῶν Σκλαβίνων ἔθνους τὸ ἐπίλεκτον ἄνθος, ὡς εἴρηται, τοὺς ἀντιπαρατασσομένους καθεστηκέναι, τέλος αὐτῆς τοῦ μάρτυρος τῆς ἐπιστασίας ἐπιφανείσης, ἀπεδιώχθη τὸ βάρβαρον αὐτῆς ἡμέρας τῶν τῇδε μερῶν, οὐ παρ' ὀλίγους ὑποχωρῆσαν ἤπερ εἰσέβαλε. Καὶ τὰ μὲν τῆς τότε γεγενημένης ἀπροσδοκήτου καὶ θηριώδους ἐπιδρομῆς οὕτω συνετελέσθη.*

25. Lemerle, *Miracles*, I 161 (157.20-21): *Τότε πάντες ὁμοθυμαδὸν τὸν ἀθλοφόρον ἀνύμνησαν· ἔγνωσαν γὰρ αὐτὸν εἶναι τὸν ἡγησάμενον τοῦ ἀοράτου στρατοῦ.*

26. Lemerle, *Miracles*, 220 (195.4-7): *ὁ φιλοικτίρμων οὗτος καὶ σῳσίπατρις Δημήτριος, διὰ τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχέων διοδεύων, τὴν παραφυλακὴν τῆς πόλεως ὡς δῆθεν ποιούμενος, ποτὲ δὲ καὶ ἐφεζόμενος ἵππῳ, μετὰ καὶ ἑτέρων, ὥς φασιν, ἁγίων, τῆς πόλεως τὴν σωτηρίαν ἀπεργαζόμενος.*

27. Μπακιρτζης, Άγιος Δημήτριος, 168 και σημ. 67, 71.

ως επικεφαλής τους, ως στρατάρχη τους, τον Άγιο Δημήτριο[28] και δεν υπάρχει ταύτιση με τον «ἀόρατο στρατό» του Αγίου.

Γίνεται επομένως φανερό από όσα εκτέθηκαν έως τώρα ότι για μία τόσο σύντομη αλλά και τόσο σημαντική επιγραφή από τον ναό του Αγίου Δημητρίου έχουν διατυπωθεί διαφορετικές και αντικρουόμενες αναγνώσεις και ερμηνείες από παλαιότερους και νεότερους ερευνητές, γεγονός που επιβάλλει την επανεξέταση του ζητήματος.

Κατ' αρχάς είναι, όπως αναφέραμε, πλέον αποδεκτό ότι θα πρέπει να διαβάσουμε στην επιγραφή «στόλῳ» και όχι «στόλω(ν)». Αυτό διαπιστώσαμε και από την επιτόπια έρευνά μας στον ναό του Αγίου Δημητρίου. Μπορεί το προσγεγραμμένο ιώτα (ι) να μην είναι απαραίτητο, για να δηλωθεί η δοτική, όπως επεσήμανε ο A. Rhoby, ωστόσο δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι διακρίνεται σαφώς μία κεραία στα δεξιά και πάνω του γράμματος Ω. Σε κάθε περίπτωση η προσθήκη του γράμματος (ν) είναι αυθαίρετη και αποτελεί επέμβαση στο κείμενο και το νόημα του κειμένου.

Όσον αφορά τη συντακτική και σημασιολογική ανάλυση των λέξεων-κλειδιών για την ερμηνεία της επιγραφής, ξεκινώντας από τη μετοχή «μετατρέποντος», πρέπει να σημειωθεί ότι πράγματι η σημασία του ρήματος «μετατρέπω» είναι σύμφωνα με τα λεξικά ανατρέπω, καταλύω ή καταστρέφω[29], τρέπω πίσω ή μακριά, αλλάζω και στρέφω προς διαφορετική κατεύθυνση, αλλά όχι στρέφω κάποιον εναντίον άλλου[30].

28. Π. Χρηστου, *Ἡ γραμματεία τῶν Δημητρείων Α΄. Διηγήσεις περὶ τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*, Θεσσαλονίκη 1993, 299 σημ. 1.

29. Βλ. Δ. Δημητρακος, *Μέγα Λεξικὸν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, τ. Θ΄, Αθήνα 1952, σ. 4634.

30. Εκτός από τα παραδείγματα που παρατίθενται στο LSJ ως προς τις σημασίες του «μετατρέπω» που αναφέρονται παραπάνω, βλ. ενδεικτικά και *Leon Magistros Choirosphaktes*, *Chiliostichos Theologia*, έκδ. I. Vassis [Supplementa Byzantina. Texte und Untersuchungen 6], Berlin - New York 2002, 115.610-612: '*τὸ παντοποιόν, ὦ βροτοί, θεοῦ κράτος πρὸ τῶν γενητῶν ἐστιν ἀρχὴν οὐκ ἔχον'. πίστευε ταῦτα τὴν πλάνην μετατρέπων* (ανατρέπω/καταλύω/διαλύω την πλάνη. Βλ. και τη γερμανική μετάφραση του εκδότη: «...kehre den Irrglauben um»).– *Les constitutions apostoliques*, έκδ. M. Metzger, τ. 3 [SC 336], Paris 1987, βιβλ. 7, κεφ. 35, παρ. 7 (σ. 78.40-44): «*Σὺ γὰρ εἶ ὁ χρηστὸς ἐν εὐεργεσίαις καὶ φιλόδωρος ἐν οἰκτιρμοῖς, ὁ μόνος παντοκράτωρ· ὅτε γὰρ θέλεις, πάρεστί σοι τὸ δύνασθαι· τὸ γὰρ σὸν αἰώνιον κράτος καὶ φλόγα καταψύχει καὶ λέοντας φιμοῖ καὶ κήτη καταπραΰνει καὶ νοσοῦντας ἐγείρει καὶ δυνάμεις μετατρέπει* [στρέφω προς άλλη κατεύθυνση/εκτρέπω/απομακρύνω. Βλ. και τη γαλλική μετάφραση του εκδότη, σ. 79:

Άλλωστε το ρήμα, που είναι σύνθετο και έχει διαφορετική σύνταξη και σημασία από το «τρέπω», είναι μονόπτωτο και συντάσσεται με αντικείμενο σε αιτιατική, στην περίπτωσή μας το ουσιαστικό «κλύδωνα», και όχι με αιτιατική και δοτική. Συνεπώς η μετάφραση του Γ. Βελένη που δείχνει εκ πρώτης όψεως λογική και πειστική, σκοντάφτει στη σύνταξη και τη σημασία της μετοχής «μετατρέποντος», όπως επισημάνθηκε και από τους ερευνητές που αναφέρθηκαν παραπάνω, και επομένως θα πρέπει να αναζητήσει κανείς μία διαφορετική μετάφραση με βάση και τα υπόλοιπα συμφραζόμενα.

Το ουσιαστικό «κλύδων» σημαίνει τη θαλασσοταραχή και επομένως θα μπορούσε, εφόσον και η μετοχή «μετατρέποντος» συντασσόταν με αιτιατική και δοτική, να συνοδεύεται από το επίθετο «βάρβαρος» για να δηλωθεί η άγρια θάλασσα ή η άγρια τρικυμία[31] παρά η άγρια θύελλα[32]· μεταφορικά ωστόσο ο «κλύδων» σημαίνει το κύμα, την πλημμύρα, το πλήθος, την αναστάτωση ή την ταραχή[33]. Συνεπώς η φράση «βάρβαρον κλύδωνα», που λειτουργεί ως αντικείμενο στη μετοχή «μετατρέποντος», θα μπορούσε κάλλιστα να εκληφθεί ως το πλήθος[34] ή το κύμα των βαρβάρων[35]· πρόκειται δηλαδή για τους βαρβάρους που απείλησαν τη

«Car ta puissance...détourne les puissances...] *καὶ στρατὸν ἐχθρῶν καὶ λαὸν ἀριθμούμενον ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι καταστρώννυσιν*».– *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum libri xviii*, έκδ. T. Büttner-Wobst [CSHB], Bonn 1897, 675.10-13: *ὡς δ' εἶδον τὴν τῆς τριήρους ἐπιφορὰν οἱ τῷ κρατοῦντι συμπλέοντες, ἀνέκραξάν τε καὶ ἐπέχειν θρασύτερον ἐξεβόησαν καὶ μετατρέπειν τοὺς οἴακας* (στρέφω προς άλλη κατεύθυνση).

31. Βλ. *Theophylacti Simocattae epistulae*, έκδ. G. Zanetto, Leipzig 1985, αρ. 15.10: ... *τὸ μανιῶδες τοῦ κλύδωνος καὶ βάρβαρον*... . Βλ. και *Poetae melici Graeci*, έκδ. D. L. Page, Oxford 1962 (ανατύπ. 1967), Τιμόθεος, fr. 15, στήλη 4, στίχ. 134. Βλ. και σημ. 36-37.

32. Βλ. και Fourlas, Κτίστας θεωρεῖς, 196.

33. *LSJ*[9] 962, λ. κλύδων, όπου δίνονται και δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: ο «ἔφιππος κλύδων» που απαντά στην *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή (στίχ. 731-733: *γνοὺς δ' οὖξ Ἀθηνῶν δεινὸς ἡνιοστρόφος /ἔξω παρασπᾷ κἀνοκωχεύει παρεὶς /κλύδων' ἔφιππον ἐν μέσῳ κυκώμενον*) και σημαίνει το κύμα των ιππέων, δηλαδή τους ιππείς, και τη φράση «πολέμιος κλύδων» στην τραγωδία *Ίων* του Ευριπίδη (στίχ. 59-60: *ἦν ταῖς Ἀθήναις τοῖς τε Χαλκωδοντίδαις, /οἳ γῆν ἔχουσ' Εὐβοῖδα, πολέμιος κλύδων*), που σημαίνει το κύμα του πολέμου, δηλαδή τον πόλεμο.

34. Πβλ. και Lemerle, *Miracles*, I 107 (126.15), 69 (101.13), 120 (135.24), 143 (150. 32), 203 (186.30), όπου γίνεται λόγος για την *πληθὺν τῶν βαρβάρων* και 132 (146.12-13): *τὰς βαρβαρικὰς ἐκείνας νιφάδας* που απείλησαν κατά καιρούς τη Θεσσαλονίκη.

35. Πβλ. Paul, Beobachtungen, 62. Rhoby, *Epigramme*, 386. Βλ. και επόμενη σημ.

Θεσσαλονίκη[36]. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η φράση «βαρβαρικὸς κλύδων» χρησιμοποιείται και από τον Πρόκλο (5ος αι.) στα σχόλιά του για την *Πολιτεία*[37] και τον *Τίμαιο*[38] του Πλάτωνα αντίστοιχα[39] με ανάλογη, όπως φαίνεται τουλάχιστον για την πρώτη περίπτωση, σημασία. Η επιλογή της λέξεως «κλύδων» μάλλον δεν είναι τυχαία, καθώς σε συνδυασμό με τη λέξη «στόλος» γίνεται ένας σαφής υπαινιγμός στο υδάτινο στοιχείο και τον ναυτικό χαρακτήρα της επίθεσης[40]. Επομένως η γενική «βαρβάρων», που δημιουργεί παρήχηση με το «βάρβαρον», μάλλον εξαρτάται από τη δοτική «στόλῳ» και όχι από τη λέξη «κλύδωνα», καθώς η περίφραση «βάρβαρος κλύδων» είναι αρκετή, για να δηλώσει το κύμα, το πλήθος των βαρβάρων. Εξάλλου, αν η γενική «βαρβάρων» εξαρτηθεί και αυτή από τη λέξη «κλύδωνα», εκτός του ότι πρόκειται κατά την άποψή μας για περιττή

36. Πβλ. Hörandner, Zur Textkritik, 30: «Mit βάρβαρον κλύδωνα ist der Ansturm der Awaren, also der Barbaren, gemeint; κλύδων "Welle" ist in diesem Sinne metaphorisch gebraucht, allerdings vielleicht unter bewusster, auf den Angriff vom Meer her anspielender Wortwahl».

37. *Procli Diadochi in Platonis rem publicam commentarii*, έκδ. W. Kroll, τ. 1, Leipzig 1899 (ανατύπ. Amsterdam 1965), σ. 175.28: *...εἴτε ἐνναέτει χρόνῳ τῷ περὶ τὴν γένεσιν προσκαρτερήσασαι πολέμῳ κρατεῖν μὲν τοῦ βαρβαρικοῦ κλύδωνος ἐν τῷ δεκάτῳ, περιάγεσθαι δὲ εἰς τὰς συννόμους ἑαυτῶν οἰκήσεις λέγονται...* . Πβλ. και τη μετάφραση του A. J. Festugière, *Proclus, Commentaire sur la Republique*, τ. 1, Paris 1970, 195: «après avoir persévéré neuf ans dans la guerre propre à la génesis, l'emporter, à la dixième année, sur le tumulte barbare des flots et retourner aux demeures qui leur sont apparentées...» και σημ. 3, όπου αναφέρει ότι ο «βάρβαρος κλύδων» είναι οι Τρώες.

38. *Procli Diadochi in Platonis Timaeum commentaria*, έκδ. E. Diehl, τ. 1, Leipzig 1903 (ανατύπ. Amsterdam 1965), 85.6: *καὶ ἔοικεν ἡ μὲν τῶν Βενδιδείων ἑορτὴ τὴν ἐπιοῦσαν ἔξωθεν ἐναντίωσιν τῷ παντὶ ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ κλύδωνος δηλοῦν ὑπὸ τῶν θεῶν τῶν ἐφόρων τῆς ἑορτῆς καταστελλομένην*. Πβλ. και A. J. Festugière, *Commentaire sur le Timée*, τ. 1, βιβλίο 1, Paris 1966, 121-122: «il semble en outre que la fête des Bendidies signifie l'attaque du puissant flot barbarique qui fond du dehors sur l'Univers – attaque d'ailleurs réprimée par les dieux qui veillent sur la fêtes» και σημ. 1, όπου σημειώνει: «Le flot barbarique est sans doute celui de Thraces (Bendis est une déesse thrace) et dans l'interpretation analogique, probablement la matière considérée comme malfaisante». Πβλ. και H. Tarrant, Proclus, *Commentary on Plato's Timaeus*, τ. 1, βιβλίο 1: *Proclus on the Socratic State and Atlantis*, Cambridge 2007, 179 σημ. 359, όπου σημειώνεται για τον «βαρβαρικό κλύδωνα» που μεταφράζεται ως barbarian surge: «...surge is meant to recall the floods that will finally destroy Atlantis».

39. Βλ. Rhoby, *Epigramme*, 386, που επισημαίνει τις δύο παραπάνω μαρτυρίες.

40. Hörandner, Zur Textkritik, 30.

ταυτολογία, η δοτική «στόλῳ» μένει μετέωρη και δυσερμήνευτη, γι' αυτό άλλωστε και οι ερευνητές αναζήτησαν άλλες και πιο εξεζητημένες σημασίες της λέξης.

Είναι γεγονός ότι η δοτική «στόλῳ» δίπλα σε ρηματικό τύπο (μετατρέποντος) που δηλώνει κίνηση είναι μία δοτική του μέσου, όπως σωστά προτείνει ο Αρ. Μέντζος[41]. Ωστόσο κατά την άποψή μας η λέξη δεν σημαίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση γενικά την πολεμική προπαρασκευή, αλλά τα πλοία, σημασία που δεν είναι νεότερη αλλά τόσο παλαιά όσο και η προπαρασκευή[42]. Άλλωστε η πολεμική προετοιμασία δύσκολα θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό ότι οφείλεται σε επέμβαση του Αγίου Δημητρίου, παρά το γεγονός ότι ο Άγιος πάντοτε εμψυχώνει τους αμυνόμενους και τους δίνει θάρρος και δύναμη, διότι τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου* κάνουν σε ορισμένες περιπτώσεις λόγο για ξαφνικές επιθέσεις των βαρβάρων που βρίσκουν απροετοίμαστους τους Θεσσαλονικείς, όπως για παράδειγμα το 586[43], κατά την οποία η άμυνα της πόλεως είχε αποδυναμωθεί από τον λιμό αλλά και την απουσία επίλεκτων τμημάτων των δυνάμεων που έδρευαν στην πόλη (*πλειόνων δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιλέκτων νεανιῶν τοῦ τε στρατιωτικοῦ καὶ τῶν ἐν τῷ μεγίστῳ στρατευομένων πραιτωρίῳ, ἅμα τῷ τηνικαῦτα τὴν ἔπαρχον μετὰ χεῖρας ἔχοντι ἀρχὴν κατὰ τὴν Ἑλλήνων χώραν δημοσίων ἕνεκα χρειῶν ἀποδεδημηκότων*)[44].

Ούτε και η άποψη του Χ. Μπακιρτζή, ότι δηλαδή με τη λέξη «στόλῳ» εννοείται ο στρατός και μάλιστα του Αγίου Δημητρίου μας βρίσκει σύμφωνους, καθώς δεν φαίνεται ξεκάθαρα στην επιγραφή ότι πρόκειται για τον στρατό του Αγίου Δημητρίου, όπως εννοεί ο ερευνητής. Άλλωστε ο «βάρβαρος κλύδων» μάλλον σημαίνει το κύμα των βαρβάρων που απώθησε ο Άγιος[45], όπως το αντιλαμβανόταν

41. Την ίδια συντακτική θέση της λέξης υιοθετεί και ο Μπακιρτζης, Άγιος Δημήτριος, 168.

42. *LSJ*[9] 1648, λ. στόλος.

43. Lemerle, *Miracles*, I 116-130 (133-138), 131-165 (146-158) και 166-175 (161-165), II 46-69. Σχετικά με τη χρονολόγηση της πολιορκίας βλ. Γ. Καρδαρας, The episode of Bousas (586/7) and the use of siege engines by the Avars, *BSl* 63 (2005), 53-65. Πβλ. και Σ. Ιατρου, Μία παρατήρηση σχετικά με τη χρονολόγηση της α΄ αβαροσλαβικής πολιορκίας της Θεσσαλονίκης, *Βυζαντιακά* 28 (2008), 115-130, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

44. Lemerle, *Miracles*, I 128 (137.16-19).

45. Πβλ. Lemerle, *Miracles*, I 108 (126.30: *ἀπεδιώχθη τὸ βάρβαρον*), 113 (128.10: *ὡς χάριτι Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐδιώχθησαν οἱ πολέμιοι*).

παλαιότερα και ο Χ. Μπακιρτζής[46], ενώ η γενική «βαρβάρων», όπως αναφέραμε και παραπάνω, δεν εξαρτάται από το ουσιαστικό «κλύδων», γεγονός που αντίκειται στην ερμηνεία ότι με τη φράση «βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων» εννοούνται οι επιδρομές των βαρβάρων.

Επομένως το επίγραμμα δεν αναφέρεται κατά τη γνώμη μας σε όλες τις επιθέσεις των βαρβάρων εναντίον της πόλης πριν από τη δημιουργία του ψηφιδωτού, αλλά μάλλον συνδέεται με τη ναυτική επιχείρηση του 614 εναντίον της Θεσσαλονίκης σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη της έρευνας και την πρόσφατη ερμηνεία του Γ. Βελένη. Όπως σωστά υποστήριξε ο τελευταίος, οι μετοχές «μετατρέποντος» και «λυτρουμένου» είναι σε ιστορικό ενεστώτα, για να δοθεί περισσότερη ζωντάνια σε συνδυασμό και με τον ενεστώτα του ρήματος «θεωρείς». Αν ο χρόνος των μετοχών δεν εκληφθεί ως ιστορικός, όπως θεωρεί ο Αρ. Μέντζος, τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι η προστασία του Αγίου έχει μία χρονική έκταση μέχρι το παρόν, δηλαδή μέχρι σήμερα που βλέπει κανείς το ψηφιδωτό των «κτιστών» και όχι μόνο σε μία περίοδο που δοκιμάστηκε η Θεσσαλονίκη από τις επιδρομές των Αβαροσλάβων. Εξάλλου η θεώρηση περί αναφοράς της επιγραφής στο σύνολο των αβαροσλαβικών επιχειρήσεων από το 586 μέχρι το 676-678 προϋποθέτει επίσης τη χρήση ιστορικού ενεστώτα. Ωστόσο ένα τέτοιο έργο προοριζόταν να είναι μόνιμο στο ναό και να υπάρχει εις το διηνεκές. Συνεπώς αν αποδεχθούμε ότι οι μετοχές δεν βρίσκονται σε ιστορικό ενεστώτα πρέπει να αποσυνδεθεί από κάθε χρονικό περιορισμό και συγκεκριμένο γεγονός ή γεγονότα η σωστική παρέμβαση του Αγίου Δημητρίου, κάτι που δεν φαίνεται να ήταν στις προθέσεις του συντάκτη του επιγράμματος. Κατ' επέκταση η επιγραφή δεν μπορεί να αποτελέσει επιχείρημα για την χρονολόγηση του ψηφιδωτού των «κτιστών» του ναού του Αγίου Δημητρίου στον ύστερο 7ο αιώνα μετά τη λήξη των αβαροσλαβικών επιδρομών[47].

Το επίγραμμα περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ο Άγιος Δημήτριος έτρεψε πίσω ή απώθησε (*μετατρέποντος*) το κύμα/πλήθος των βαρβάρων χρησιμοποιώντας τον ίδιο τους τον στόλο (*βαρβάρων στόλῳ*)[48], δηλαδή

46. Μπακιρτζης, *Βασιλική*, 56.

47. Βλ. και B. Fourlas, Κτίστας θεωρεῖς, 230.

48. Πβλ. Ζησιου, Ἔρευνα, 135 και σημ. 2, ο οποίος μεταφράζει την επιγραφή ως εξής: «Τοὺς ἀνακαινιστὰς τοῦ πανενδόξου ναοῦ θεωρεῖς ἑκατέρωθεν (ἔνθεν κακεῖθεν) τοῦ

οδηγώντας τους επιδρομείς στην αλληλοεξόντωση και την αλληλοσφαγή ύστερα από τη σύγκρουση των πλοίων τους που προκάλεσε. Η ερμηνεία αυτή απηχεί πλήρως όσα σημειώνονται και στα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, καθώς ο πολιούχος της πόλης εθεάθη από πολλούς να φορεί λευκή χλαμύδα και να διατρέχει το τείχος και έπειτα να περπατεί γρήγορα πάνω στη θάλασσα με αποτέλεσμα: *Τῆς γὰρ ὁμοιοτόκου φορᾶς τῶν λεχθεισῶν νηῶν ἀκανονίστου διὰ τοῦ μάρτυρος ἐπελθούσης, καὶ εἰς ἑαυτὰς προσπιπτουσῶν, τινὰς ἐξ αὐτῶν ἀνακυλίσαι συνέβη καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς ἀποβαλέσθαι Σκλάβους ἄλλος κολυμβῶν καὶ βουλόμενος ἐν ἑτέρῳ σῴζεσθαι, τοῦτο κατέχων ἔστρεφε καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ἐν τῇ θαλάσσῃ ἀπέρριπτε· καὶ λοιπὸν οἱ τῶν ἑτέρων ναύκληροι τῶν πρὸς αὐτοὺς προϊεμένων τὰς χεῖρας μετὰ ξιφῶν ἀπέτεμνον, ἄλλος ἄλλῳ κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ξίφος ἀπέπεμπεν, ἕτερος δὲ τὸν ἕτερον λόγχῃ ἐτίτρωσκε, καὶ ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν πραγματευόμενος τοῦ ἑτέρου ἐχθρὸς ἐγίνετο*[49]. Επομένως η σύγκρουση των μονόξυλων μεταξύ τους και η ανατροπή τους οδήγησαν στην αλληλοεξόντωση των βαρβάρων, καθώς ο καθένας προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη σωτηρία του και με τον τρόπο αυτό γινόταν εχθρός του άλλου. Η εξέλιξη αυτή ήταν κομβικής σημασίας για την κατάληξη της επιχείρησης των Αβαροσλάβων.

Στη συνέχεια ένα τμήμα των επιτιθέμενων έπεσε στα κρυφά ορύγματα[50] ή τις θαμμένες παγίδες[51] που είχαν στήσει οι Θεσσαλονικείς σε ένα ατείχιστο μέρος του θαλασσίου μετώπου κοντά στο λιμάνι, ενώ ορισμένα πλοία από τη μεγάλη τους ορμή βγήκαν στην ακτή και ακινητοποιήθηκαν δίνοντας την ευκαιρία στους αμυνομένους να εξέλθουν από τα τείχη και το παραπύλιο, από το οποίο ήθελαν να εισβάλουν οι εχθροί και να τους αποτελειώσουν[52].

μάρτυρος Δημητρίου τοῦ διὰ στόλου βαρβάρων μετατρέποντος βαρβαρικὸν κλύδωνα καὶ λυτρουμένου τὴν πόλιν».

49. Lemerle, *Miracles*, I 189 (178.5-12).

50. Χρηστου, *Διηγήσεις*, 383.

51. Χ. Μπακιρτζης (εἰσαγωγή, σχόλια, ἐπιμέλεια), *Ἁγίου Δημητρίου Θαύματα. Οἱ συλλογὲς ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου καὶ Ἀνωνύμου. Ὁ βίος, τὰ θαύματα καὶ ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ Ἁγίου Δημητρίου*, μετ. Α. Σιδερη, Θεσσαλονίκη 1997, 405-406.

52. Lemerle, *Miracles*, I 190 (178.12-17): *Καὶ τῶν μὲν πρὸς τοῖς κρυπτοῖς ποντήλοις εἰσβαλόντων, ἐκεῖσε καταπαρέντων, τῶν δὲ νηῶν ἐκ μεγάλης ἐλάσεως ἔξω πρὸς τῷ αἰγιαλῷ ἀποστομωσάντων καὶ μὴ δυνηθέντων ταύτας ἀνακαλέσασθαι, οἱ σθεναροὶ τῶν πολιτῶν καταπηδήσαντες. Ἕτεροι δὲ δι' οὗ ἤλπιζον οἱ πολέμιοι παραπυλίου πορθεῖν*

Το αποτέλεσμα της αποτυχημένης ναυτικής επιχείρησης των Αβαροσλάβων αντικατοπτρίζεται στην εικόνα της θάλασσας του Θερμαϊκού: *Καὶ ἦν τότε θεωρεῖν τὴν θάλατταν πᾶσαν τῷ τῶν βαρβάρων αἵματι ἐρυθρωθεῖσαν, καὶ τὴν τοῦ Φαραὼ ἐπὶ τῶν Αἰγυπτίων καταπόντισιν ἀνακαλύψασαν*[53]. Τα εναπομείναντα πλοία των επιτιθέμενων αχρηστεύτηκαν και αυτά λόγω του ξαφνικού ανέμου που φύσηξε χάρη στον Άγιο Δημήτριο και τα παρέσυρε στα ανατολικά και δυτικά της ακτής[54]. Τα πτώματα των επιτιθέμενων ύστερα από την αλληλοσφαγή ξεβράστηκαν στο θαλάσσιο τείχος και την ακτή και οι Θεσσαλονικείς απέκοψαν τα κεφάλια από τα άψυχα σώματα και τα επέδειξαν στους βαρβάρους που πολιορκούσαν την πόλη από το χερσαίο τείχος[55]. Όσοι διασώθηκαν διηγήθηκαν στους ομοφύλους τους στην ξηρά την καταστροφή που προήλθε στη θάλασσα από την επέμβαση του Αγίου και η πολιορκία έλαβε τέλος[56]. Τονίζεται επομένως, όπως φαίνεται και από τον τίτλο του συγκεκριμένου Θαύματος, ο θαλάσσιος ως επί το πλείστον χαρακτήρας της πολιορκίας, η έκβαση της οποίας οδήγησε τελικά και στον τερματισμό των χερσαίων επιθέσεων.

Οι σύγχρονοι ιστορικοί αποσυνδέοντας τα υπερφυσικά στοιχεία της αφήγησης του αγιολογικού κειμένου εύλογα συμπεραίνουν ότι ο άνεμος ή μάλλον το μπουρίνι που ξέσπασε στον Θερμαϊκό ήταν η αιτία της καταστροφής και της αποτυχίας των επιδρομέων[57]. Με αυτή την

τὴν πόλιν, τοῦτο οἱ πολῖται κατεάξαντες, δι' αὐτοῦ τὸ νῖκος συμπολεμήσαντος τοῦ ἀθλοφόρου ἐκληρώσαντο.

53. Lemerle, *Miracles*, I 191 (178.18-19).

54. Lemerle, *Miracles*, I 191 (178.20-24): *Αὐθωρὸν γὰρ τὸ τοῦ θεοῦ ἀνέβλυσεν ἔλεος. Οὔπω γὰρ τῆς ὥρας τοῦ ἀνέμου ὑπαρχούσης, ἦν γὰρ λοιπὸν ὥρα τῆς ἡμέρας δευτέρα, εὐθέως ἄνεμος ἐξωτικὸς κατέπνει, ὡς λοιπὸν μηδὲ τὰς ἐναπομεινάσας τῶν βαρβάρων ναυκέλλας δύνασθαι πρὸς ὑποστροφὴν ἐλάσαι, ἀλλ' οἱ μὲν μόλις πρὸς τῷ ἀνατολικῷ μέρει, οἱ δὲ πρὸς τῷ δυτικῷ ἐξήεσαν.*

55. Lemerle, *Miracles*, I 191 (178.25-27): *Τὰ δὲ τῶν τεθνεώτων βαρβάρων πάμπολλα σώματα πρὸς τῷ τείχει καὶ τῷ αἰγιαλῷ ἡ θάλαττα ἀπεκρούετο· λοιπὸν οἱ τοῦ παραλίου παντὸς ὁπλῖται ἐξελθόντες, τὰς τῶν δυσμενεστάτων κεφαλὰς ἀποτέμνοντες, διὰ τοῦ χερσαίου τείχους τοῖς βαρβάροις ὑπεδείκνυον.*

56. Lemerle, *Miracles*, I 191 (178.27-30): *Οἱ δὲ διασωθέντες πλωτῆρες τὸν θεόθεν αὐτοῖς γενόμενον ὄλεθρον διὰ τοῦ ἀθλοφόρου ἀφηγήσαντο· καὶ ἄπρακτοι μετὰ πένθους μεγίστου, τὰ πλεῖστα τῶν μαγγάνων καὶ τῶν σκύλων καταλιπόντες, μετ' αἰσχύνης ᾤχοντο.*

57. Βλ. για παράδειγμα Θ. Κορρες, Παρατηρήσεις σχετικές με τις δύο πρώτες απόπειρες των Αβαροσλάβων να καταλάβουν τη Θεσσαλονίκη (596 και 614), στο: *Μακεδονία.*

ανάλυση συμφωνεί και η ερμηνεία του επιγράμματος των «κτιστών» από τον Γ. Βελένη. Σύμφωνα ωστόσο με την αφήγηση των *Θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου*, η οποία ήταν φυσικά γνωστή στους κατοίκους της πόλης και θεωρούς της επιγραφής του ναού, η κύρια αιτία της αποτυχίας της επιχείρησης εναντίον της Θεσσαλονίκης ήταν η αλληλοσφαγή και η αλληλοεξόντωση των βαρβάρων ύστερα από τη σύγκρουση των μονόξυλων μεταξύ τους χάρη στην επέμβαση του Αγίου Δημητρίου που περπάτησε πάνω στη θάλασσα, ενώ ο άνεμος απλώς αχρήστευσε τις εναπομείνασες ναυτικές δυνάμεις των Αβαροσλάβων.

Μάλιστα ο ανώνυμος συγγραφέας των *Θαυμάτων* επικαλείται προς επίρρωση της αληθούς αφήγησής του και μία αναπαράσταση της συγκεκριμένης αποτυχημένης απόπειρας σε κάποιον άλλο ναό του Αγίου Δημητρίου εν Ξύλῳ[58] που δεν έχει σωθεί και δεν γνωρίζουμε από αλλού, αλλά ίσως είχε κτισθεί σε ένα από τα σημεία των συγκρούσεων κατά τον Π. Χρήστου[59], ίσως στη θέση του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Δημητρίου κατά τον Χ. Μπακιρτζή, πίσω από το παράλιο τείχος και ενδεχομένως δίπλα στον σημερινό μητροπολιτικό ναό του Γρηγορίου Παλαμά[60]. Σε κάθε περίπτωση φαίνεται ότι η απόκρουση της οργανωμένης ναυτικής κυρίως επίθεσης των Αβαροσλάβων εναντίον της Θεσσαλονίκης, όπως την περιγράφουν τα *Θαύματα του Αγίου Δημητρίου*, έμεινε βαθιά χαραγμένη στη μνήμη των Θεσσαλονικέων και αποτυπώθηκε σε έργα τέχνης και επιγραφές.

Επομένως με βάση την αφήγηση των *Θαυμάτων του Αγίου Δημητρίου*, τη συντακτική ανάλυση της μετοχής «μετατρέποντος», τη σημασία της

Ιστορία και Πολιτισμός, Διημερίδα (20 και 21 Οκτωβρίου 1995), Φλώρινα 1997, 11-29, κυρίως 23-28. –Του ιδιου, Some remarks on the first two major attempts of the Avaroslavs to capture Thessaloniki (597 and 614), *Βυζαντινά* (1998), 171-185, κυρίως 180-182.

58. Lemerle, *Miracles*, I 194 (179.17-21): *Εἰ γὰρ καί τις ὡς ψευδῆ με ταῦτα συγγράψαι λογίσεται, σκοπείτω ὡς ἐν γραφῇ τυγχάνουσι πρὸ τοῦ παναγίου τεμένους τοῦ ἀειμνήστου μάρτυρος Δημητρίου τοῦ πρὸς τῷ μέρει τοῦ καλουμένου Ξύλου, δηλοῦντα τὴν ἅπασαν τοῦ πολέμου παράταξιν καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ ἀθλοφόρου σωτηρίαν*. Βλ. και σχόλια II. 87-88.

59. Χρηστου, *Διηγήσεις*, 387 σημ. 20.

60. Έχει εκφραστεί όμως και η λιγότερο πιθανή άποψη, τουλάχιστον με βάση το κείμενο και τη μετάφρασή του, ότι ενδεχομένως η αναπαράσταση να υπήρχε σε μέρος του ίδιου του ναού του Αγίου Δημητρίου που έβλεπε προς την άγνωστη τοποθεσία που ονομαζόταν Ξύλον ή στον εξωτερικό τοίχο της βασιλικής όπου υπήρχε ξύλινη στοά. Βλ. Μπακιρτζης, *Ἅγίου Δημητρίου Θαύματα*, 406-407.

φράσης «βάρβαρου κλύδωνος», τη σημασία της λέξης «στόλος» και τον προσδιορισμό της από τη γενική «βαρβάρων», το επίγραμμα μπορεί να αποδοθεί ως εξής: «Βλέπεις τους ιδρυτές (ανακαινιστές)[61] του πανενδόξου ναού από το ένα και το άλλο μέρος του μάρτυρα Δημητρίου, ο οποίος απώθησε το κύμα των βαρβάρων με/χρησιμοποιώντας τον ίδιο τους τον στόλο και λύτρωσε την πόλη». Κατά συνέπεια το επίγραμμα περιγράφει ακριβώς τον τρόπο με τον οποίο ο φιλόπολις Άγιος έσωσε τη Θεσσαλονίκη από το κύμα των βαρβάρων, όχι στρέφοντας άγρια θύελλα εναντίον του βαρβαρικού στόλου σύμφωνα με την πλέον αποδεκτή μετάφραση του Γ. Βελένη, αλλά οδηγώντας τους βαρβάρους στην αλληλοσφαγή ύστερα από την εμφάνισή του στη θάλασσα και τη συνακόλουθη σύγκρουση των μονόξυλών τους.

61. Πβλ. Βελενης, Επιγραφές, 37-38.– Rhoby, Epigramme, 386-387. Βλ. αντίθετα Μπακιρτζης, Άγιος Δημήτριος, 168: «κτίστας» δεν είναι σαφές αν αναφέρεται στους ιδρυτές ή ανακαινιστές της βασιλικής του Αγίου Δημητρίου και υιοθετείται η άποψή που έχει εκφραστεί και από άλλους ερευνητές (βλ. για τη σχετική βιβλιογραφία και Fourlas, Κτίστας θεωρεῖς, 199 σημ. 17) ότι ίσως πρόκειται για τον ιδρυτή του αρχικού ναού *έπαρχο* Λεόντιο από τη μία και τον ανακαινιστή μετά την πυρκαγιά του 620 αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης από την άλλη. Βλ. όμως και την πρόσφατη ανάλυση του Β. Fourlas, Κτίστας θεωρεῖς, 196 κ.ε., που απορρίπτει την ταύτιση του εικονιζόμενου κρατικού αξιωματούχου με τον ιδρυτή της αρχικής βασιλικής του Αγίου Δημητρίου. Κατά την άποψή μας στο ψηφιδωτό εικονίζονται πράγματι οι ανακαινιστές του ναού μετά την καταστροφή που υπέστη τον 7ο αιώνα. Πάντως το πρόβλημα της ταύτισης των προσώπων του ψηφιδωτού εξακολουθεί να απασχολεί την έρευνα. Βλ. για παράδειγμα Μεντζος, Ψηφιδωτά, 43-78, ο οποίος προτείνει ότι ο κρατικός λειτουργός (*έπαρχος*) ταυτίζεται με τον *στρατηγό του θέματος Ελλάδος* και μετέπειτα αυτοκράτορα Λεόντιο (695-698) και ο εικονιζόμενος επίσκοπος με τον Σέργιο που αναφέρεται στον Βίο του Οσίου Δαυίδ. Στο πλαίσιο αυτών των ταυτίσεων ο ερευνητής τοποθετεί, σε αντίθεση με την κρατούσα άποψη, την πυρκαγιά που κατέστρεψε τον αρχικό ναό όχι περί το 620 αλλά μετά το 688/689.

Εικ. 1. Οι κτίστες του ναού (*Ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης 4ος-14ος αι.*, Εκδόσεις Καπόν, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 169, Εικ. 47).

Εικ. 2. Λεπτομέρεια της εικ. 1. Τμήμα της επιγραφής, όπου διακρίνεται η κεραία δίπλα στο γράμμα ω.

...ΤΟΥ ΒΑΡΒΑΡΟΝ ΚΛΥΔΩΝΑ ΒΑΡΒΑΡΩΝ ΣΤΟΛΩ ΜΕΤΑΤΡΕΠΟΝΤΟΣ... An Interpretation of the Mosaic Inscription of the Donors of St Demetrius' Church in Thessaloniki

The study presents a different interpretation of the inscription that accompanies the well known mosaic of the donors of St Demetrius' church in Thessaloniki:

"Κτίστας θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου ἐκεῖθεν ἔνθεν μάρτυρος Δημητρίου τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλῳ μετατρέποντος κ(αὶ) πόλιν λυτρουμένου".

Until ten years ago the prevailing opinion among researchers was that the fourteenth word should be read as στόλω(ν) rather than στόλῳ, since in their opinion this made the meaning of the inscription clearer: "...St Demetrius drew away the wild storm (βάρβαρον κλύδωνα) caused by the barbarian fleet or even the barbarian flood/crowd of the barbarian fleet". The inscription is traditionally connected with the attack of the Avaroslavs against Thessaloniki in 614 mentioned in St Demetrius' Miracles (*Περί τῆς κατασκευῆς τῶν πλοίων τῶν Δρογουβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεγεζιτῶν καὶ τῶν λοιπῶν*).

The transcription (στόλῳ) and the new interpretation (...St Demetrius sent a ferocious storm against the barbarian fleet) proposed by G. Velenis (2003), who also connects the inscription with the attack of 614, are now the most accepted (D. Feissel, W. Hörandner, A. Paul, A. Rhoby), although Ar. Mentzos (2010) and Ch. Bakirtzis (2012) expressed different views based on a different meaning and syntax of the participle μετατρέποντος as well as the meaning of the word "στόλῳ". According to the first scholar, St. Demetrius always turns away the ferocious storm of the barbarian attacks (βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων) through the defensive preparation (στόλῳ), while according to the latter St Demetrius turned away the barbarian storm of the barbarians (βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων) through his invisible army (στόλῳ). Both these scholars disconnect the epigram from a specific attack, like that of 614.

In our opinion, however, none of the above interpretations is satisfactory. The meaning of the verb μετατρέπω is indeed "overthrow", "turn back/away", and its object is normally in the accusative. The object of the participle μετατρέποντος is the noun κλύδωνα modified by the adjective βάρβαρος. This phrase means not only the "wild storm" but also the "wave of barbarians" or even the "flood of barbarians" that was turned away by St. Demetrius (μετατρέποντος) who used their own fleet (βαρβάρων στόλῳ) against them. Such an interpretation is supported by the narrative of St Demetrius' Miracles concerning the attack of 614, which says that the patron of the city walked on the sea and troubled the ships of the Slavs, which became entangled and some were overturned. The men who fell into the sea tried to save themselves by grabbing hold of those ships that continued to sail, but these were also overturned, and the men aboard them turned their swords on those who were trying to grasp hold of and clamber on to them, cutting off their arms and killing them (*οἱ τῶν ἑτέρων ναύκληροι τῶν πρὸς αὐτοὺς προϊεμένων τὰς χεῖρας μετὰ ξιφῶν ἀπέτεμνον, ἄλλος ἄλλῳ κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ξίφος ἀπέπεμπεν, ἕτερος δὲ τὸν ἕτερον λόγχῃ ἐτίτρωσκε, καὶ ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν πραγματευόμενος τοῦ ἑτέρου ἐχθρὸς ἐγίνετο*). And so the barbarians fought amongst themselves and the sea of the Thermaikos Gulf became red with their blood. This was the turning point in the unsuccessful attack against Thessaloniki. The other divine intervention that helped the Thessalonians, according to the Miracles, was a wind that suddenly blew up and dispersed the rest of the barbarians' ships (*ἐναπομεινάσας ναυκέλλας*) which were forced to sail to the east and to the west of the city without being able to attack.

In conclusion, the inscription, which refers to the mainly naval invasion of 614, as is implied by the use of the words κλύδωνα and στόλῳ, describes the intervention of St Demetrius, who turned back the "barbarian wave", that is the barbarians, using their own fleet and causing them to kill one another.